

ŞAH İSMAİL HATAYI ŞİİRLERİNE DAİR

On The Poems of Shah Ismail Khatai

Zu den Gedichten von Schah Ismail Khatai

Éva CSÁKI *

Çalışmada Alevi- Bektaşî inanç sistemindeki dilsel ve kültürel miras, özellikle de sözlü gelenekler ve nefesler incelenmektedir. İnceleme, Batı Avrupa'daki Sufî İslam merkezleriyle ilişkili olarak Alevi-Bektaşî inanç sisteminin teolojik ve tarihsel arka planını, sahada elde edilen verilerle açıklamaya yöneliktir.

1999 senesinde Trakya'da yapılan saha çalışmalarında derlenen nefesler vasıtasıyla Alevi-Bektaşî inanç sisteminin sözlü aktarım yoluyla canlılığını nasıl koruduğu ve zaman içerisinde değişimlere nasıl ev sahipliği yaptığını ortaya koymaktadır. Söz konusu nefeslerden yola çıkarak nefeslerdeki temel mesajın misafirperverlik, manevi bağlılık ve insanın ilahi güç karşısında sınırlılığını vurguladığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Türklerin İslamiyet öncesi kültürel öğeleri ile Macarların Hristiyanlık öncesi gelenekleri arasındaki benzerlikler de çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Dil bilimsel olarak nefeslerde kullanılan ifadeler ve kelimeler, Türkçenin tarihsel gelişimi ve Macarca ile olan etkileşimlerini yansıtmaktadır. Bilhassa da Türkçe kökenli kelimeler ve yapıların Macarcadaki izleri, bu etkileşimlerin somut bir göstergesini oluşturmaktadır. Araştırmada, söz konusu olan Hatayî'nin nefeslerinde kullandığı Orta Türkçe, hem dönemin dil özelliklerini hem de İslamiyet öncesi Türk kültürüne dair unsurları içermektedir.

* Prof. Dr., Şarkiyat Enstitüsü, P. Pázmány Katolik Üniversitesi, Budapeşte, csaki.eva@btk.ppke.hu, ORCID: 0000-0002-1082-3372.

Alevî- Bektaşî inanç sistemi, Hatayî'nin nefeslerinde olduğu gibi teolojik ve dil bilimsel açıdan zengin bir miras sunmaktadır. Çalışma, bu inanç sisteminin tarihsel, edebî ve dilsel boyutlarına ışık tutarak kültürel mirasın korunmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatayî, Alevilik, Şiir, Türkçe, Macarca.

ABSTRACT

The study examines the linguistic and cultural heritage within the Alevi-Bektashi belief system, focusing particularly on oral traditions and hymns (*nefes*). The analysis aims to explain the theological and historical background of the Alevi-Bektashi belief system in relation to Sufi Islam centers in Western Europe, supported by field data.

The fieldwork conducted in Thrace in 1999 reveals how the Alevi-Bektashi belief system has maintained its vitality and adapted to changes over time through oral transmission, particularly via the hymns collected during this research. These hymns emphasize key messages such as hospitality, spiritual devotion, and human limitations in the face of divine power. Additionally, the study explores the similarities between the Turks' pre-Islamic cultural elements and the Hungarians' pre-Christian traditions.

From a linguistic perspective, the expressions and vocabulary used in these hymns reflect the historical evolution of the Turkish language and its interactions with Hungarian. Specifically, traces of Turkish-origin words and structures in Hungarian provide concrete evidence of these interactions. The research highlights the use of Middle Turkish in Hatayi's hymns, which embodies the linguistic characteristics of the period and elements of pre-Islamic Turkish culture.

The Alevi-Bektashi belief system, as illustrated in Hatayi's hymns, offers a rich theological and linguistic heritage. This study aims to shed light on the historical, literary, and linguistic dimensions of this belief system, contributing to the preservation and understanding of its cultural legacy.

Keywords: Shah Ismail Khatai, Alevism, Poetry, Turkish, Hungarian.

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit wird das sprachliche und kulturelle Erbe des alevitisch-bektaschitischen Glaubenssystems untersucht, insbesondere die mündlichen Traditionen und *Nefes* (spirituelle Lieder). Die Analyse zielt darauf ab, die theologischen und historischen Hintergründe des alevitisch-bektaschitischen Glaubenssystems im Zusammenhang mit den Zentren des sufistischen Islam in Westeuropa anhand von Feldforschungsdaten zu erläutern.

Im Rahmen von Feldstudien, die 1999 in Thrakien durchgeführt wurden, konnten durch die gesammelten *Nefes* Einblicke gewonnen werden, wie das alevitisch-bektaschitische Glaubenssystem durch mündliche Überlieferung lebendig geblieben ist und im Laufe der Zeit Veränderungen unterlaufen hat. Basierend auf den analysierten *Nefes* wird festgestellt, dass deren zentrale Botschaften Gastfreundschaft, spirituelle Verbundenheit und die Begrenztheit des Menschen gegenüber göttlicher Macht hervorheben. Darüber hinaus widmet sich die Studie den Ähnlichkeiten zwischen den vorislamischen kulturellen Elementen der Türken und den vorchristlichen Traditionen der Ungarn.

Sprachwissenschaftlich betrachtet spiegeln die in den *Nefes* verwendeten Ausdrücke und Wörter die historische Entwicklung der türkischen Sprache sowie ihre Wechselwirkungen mit dem Ungarischen wider. Insbesondere türkischstämmige Wörter und Strukturen, die sich im Ungarischen wiederfinden, sind ein greifbarer Beweis für diese Interaktionen. In der Untersuchung zeigt sich, dass Khatai in seinen *Nefes* Mitteltürkisch verwendet, das sowohl sprachliche Merkmale der damaligen Zeit als auch Elemente der vorislamischen türkischen Kultur aufweist.

Das alevitisch-bektaschitische Glaubenssystem bietet, wie in Khatais *Nefes* deutlich wird, ein reiches theologisches und sprachliches Erbe. Ziel der Studie ist es, die historischen, literarischen und sprachlichen Dimensionen dieses Glaubenssystems zu beleuchten und so zur Bewahrung und zum Verständnis dieses kulturellen Erbes beizutragen.

Schlüsselwörter: Schah İsmail Khatai, Alevitentum, Poesie, Türkisch, Ungarisch.

Giriş

Batı Avrupa şehirlerinde, özellikle Paris ve Milano’da, Sufi İslam merkezlerinin sayısı giderek artmakla birlikte, bu merkezlerin faaliyetlerinden ziyade geçmişten günümüze intikal eden hayat ve düşünce biçimleri, dil, gelenek ve felsefe, özellikle de nefes ve semah uygulamaları, inceleme odağımızı oluşturmaktadır. Bu unsurlar, en iyi şekilde ilgili metinlerin incelenmesi, sohbetler ve cönk defterlerinin analiz edilmesi yoluyla ortaya konulabilir.

Alan araştırmalarının yapılmasından kimsenin çekinmemesi gerekir çünkü bu tür çalışmalar, bireylerin birbirine daha olumlu yaklaşmasına olanak tanır. Saha araştırmaları, farklı topluluklar arasında karşılıklı anlayışın gelişmesine katkıda bulunur ve bu anlayış olmaksızın dünya her zaman zayıf ve kırılğan kalacaktır.

1999 yılının yaz aylarında, etnomüzikolog olan eşim J. Sipos ile birlikte Trakya’daki Bektaşî topluluğundan beklenmedik bir davet aldık. Bu davet, üzerinde çalıştığımız konulara derinlik kazandıracak bir fırsat sundu. Özellikle ilgimizi çeken soru, Türklerin İslamiyet öncesi gelenekleri ile Macarların Hristiyanlık öncesi kültürel öğeleri arasında ortak noktaların bulunup bulunmadığıydı.

Alevi-Bektaşî topluluklarının muhabbet ve cem törenlerine misafir olarak katıldığımız ilk gün, 12 Kasım 1999’du. O tarihten bu yana çeyrek asır geçmiş olsa da bu süreçte sayısız muhabbete katılma ve topluluğun kültürel zenginliğini yakından gözlemlene fırsatımız oldu. Bu deneyimler, her iki kültür arasında benzerlikler ve farklılıklar üzerine daha derin bir anlayış geliştirmemize katkı sağladı.

Özet olarak, bu topluluklar bize unutulmaz anlar, saatler ve günler yaşattılar. Onlar arasında edindiğimiz izlenimler ve öğrendiklerimiz, bir kitap ve birçok makalenin temelini oluşturdu. Bu eserlerde, Alevi-Bektaşî geleneğinin zenginliği ve derinliği üzerinde durduk.

Anladığımız kadarıyla, Alevi ve Bektaşî geleneği esasen sözlü bir gelenektir. Bu gelenek, nesilden nesile, babadan oğula ve anneden kıza aktararak korunmaktadır. Her sözlü gelenek gibi bu kültür de yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve zaman zaman tıpkı türküler gibi küçük değişimlere uğramıştır. Ancak bu değişimlerin genelde sınırlı ve kademeli olduğunu gözlemledik. Bu durum, özellikle dilbilim açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü sözlü geleneklerin incelenmesi, dil tarihine ışık tutabilecek değerli veriler sağlayabilir. Bu nedenle, Alevi-Bektaşî inanç sistemi hem kültürel hem de bilimsel açıdan incelenmeye değer önemli bir kaynaktır.

Trakya köylerinde derlenen aşağıdaki nefesler, sözlü kültürün değişken ve dinamik yapısını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. İlk sütunda yer alan nefes (Şipos – Csáki, 2009: 512), Pir Sultan Abdal'a aitmiş gibi gösterilmiş; ancak bu atıf, doğruluğu kesinleşmemiş bir bilgidir. İkinci sütunda bulunan nefesin (Şipos – Csáki, 2009: 522) yazarı hakkında ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Üçüncü sütundaki nefes (Şipos – Csáki, 2009: 565), Pir Sultan Abdal'a atfedilmiş; dördüncü sütundaki nefesin ise (Arslanoğlu, 1992: 381) kime ait olduğu açıkça belirtilmiştir.

Sütun 2 ve 3'teki varyantları, yıldızları artık yüksekte parlamayan, ancak kültürel miraslarıyla değerli bir Bektaşî çiftin yardımıyla Trakya, Kırklareli'nde derledik. Tıpkı halk türkülerinde olduğu gibi, bu nefeslerin metinlerinde de sözlü kültürün doğal bir sonucu olarak çeşitli değişimlere rastladık. Bu değişimler, metinlerin dönemler, topluluklar ve bireysel yorumlar arasında nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. Bu tür varyasyonlar, sözlü geleneklerin yaşayan, sürekli evrilen bir yapı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Gene mihman gördüm, gönlüm şad oldu, Mihmanlar siz bize sefa/hoşça geldiniz. Kamu kişi kardeş bahar yaz oldu. <i>Refr.:</i> Mihmanlar/Kardaşlar siz bize hoşça geldiniz.	Yine mihman geldi, gönlüm şaz oldu, <i>Refr.:</i> Mihmanlar siz bize hoşça geldiniz, Kardaşlar siz bize sefa geldiniz	Yine mihman geldi, gönlüm şad oldu, <i>Refr.:</i> Mihmanlar siz bize hoşça geldiniz, Kardaşlar siz bize sefa geldiniz	Yine mihman gördüm gönlüm şad oldu <i>Ref.:</i> Mihmanlar siz bize sefa geldiniz Kar kış yağar iken bahar yaz oldu <i>Ref.:</i>
Misafir kapunun iç kilididir. Ev sahibi olan gonca gülüdür. Tanrı misafiri Şahım Ali'dir. <i>Refr.:</i>	Kara olan eve misafir gelmez, Bağırsa, çağırsa eksigi bitmez. Her yere çağırılır bir yere gitmez. <i>Refr.:</i>	Kerem/Kamu kişi kande bahar yaz oldu. <i>Refr.:</i>	Misafir aşk kapusun dildir Hızır'ı sev kim sahibinin gülüdür Tanrı misafiri pirim Ali'dir <i>Ref.:</i>
Kara duran yere misafir gelmez, Öyle bir hanenin eksigi bitmez. Ne kadar çaba etse menzile ermez. <i>Refr.:</i>	Misafirdir iç kapının kilidi, Misafirdir, sahibinin gülüdür, Tanrı misafiri pirim Ali'dir. <i>Refr.:</i>	Ne kadar çat etse menzile gitmez. <i>Refr.</i>	Himmet eyle sen ki daima gele Yavan yaşık bizim yüzümüz güle Büyük, küçük anı hep Hızır bile <i>Ref.:</i>
Misafir gelirse kısmetin bile, Misafir Hızır'dır, var, özür dile, Büyük, küçük onu hep Hızır bile. <i>Refr.:</i>	Kerem hümmet eyle gene gel bize, Büyük küçük deme cümlemiz bile, Yavan yahşi deme yüzümüz güle. <i>Refr.:</i>	Misafir gelirse kısmeti bile, Misafir Hızır'dır var, özür dile, Büyük, küçük hepimiz bile. <i>Refr.:</i>	Bir eve kahr ola misafir gelmez Çalınsa çırpınsa ektiği bitmez Çağırşa bağırsa bir yere gitmez <i>Ref.:</i>
Himmet eyle Pir Sultanım/Çahım misafir gelsin, Yavan yahşi yesin yüzümüz gülsün, Cümlemiz kısmeti Yaratan versin. <i>Refr.:</i>		Himmet eyle Pir Sultan'ım misafir gelsin, Yavan yahşi yesin yüzümüz gülsün, Cümlemizin kısmetini yaradan versin. <i>Refr.:</i>	Misafir gelir ki kısmeti bile Misafir Hızır'dır özrünü dile, Hatayi'm uğruyu tut ver gel ele <i>Ref.:</i>

Yukarıda yer alan dört nefesin ortak mesajından anlaşılmaktadır ki misafir, Alevi-Bektaşî geleneğinde sevilen ve saygı duyulan bir figürdür. Esas misafirin Hz. Ali olduğu, onun ise Tanrı'nın misafiri olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Bu bakış açısı, misafirperverliğin ve manevi derinliğin Alevi-Bektaşî kültüründeki önemini ortaya koymaktadır.

Bu konuda daha kapsamlı bir değerlendirme sunmak amacıyla, Ankara'da düzenlenen Alevilerin uluslararası sempozyumunda bir makale¹ kaleme aldım.

1 *Alevi ve Bektaşîler'de Misafir* adlı sunumum hala çıkmamış olabilir çünkü sempozyumu organize edenler tarafından hala bana bir haber verilmedi.

Hemen ilk gün Trakya'daki araştırmamız sırasında Kasım ayında 1999'da bu nefes önümüze çıkmıştır:

(I-1A/2), (Arslanoğlu, 1992: 476), (OB 6, RE 163)

Akil almaz Yaradanın sırrına Akil ermez Yaradanın sırrına Muhammed Ali'ye indi bu kurban Hü 2x Kurban olam kudretinin nuruna 2x Hasan Hüseyin'e indi bu kurban Hü 2x	Akil ermez Yaradanın sırrına. Muhammed Aliye indi bu kurban. Kurban olam kudretinin nuruna. Hasan Hüseyine indi bu Kurban. Ol zaman Zeynel'in destinde idim. Muhammed Bakırın dostunda idim. Cafer-i Sadık'ın postunda idim. Musa, Kazım, Rıza'ya indi bu kurban. Muhammed Taki'nin nurunda idim. Aliyyü-n Naki'nin sırrında idim. Hasanül-İ Asker'in darında idim. Muhammed Mehdi'ye indi bu Kurban.	Akil ermez yaradanın sırrına Muhammed Aliye indi bu kurban Kurban olayım kudretin nuruna Hasan Hüseyin'e indi bu kurban Ol zaman Zeynel'in destinde idim Muhammed Bakırın dostunda idim Cafer-i Sadık'ın postunda idim Musa Kazım Rıza ya indi bu kurban Muhammed Taki'nin nurunda idim Aliyyul Naki'nin sırrında idim Hasanül Askerin darında idim Muhammed Mehdi'ye indi bu kurban Aslı Şahı Merdan güruhu naci Hakikata bağlı bu yolun ucu Senede bir kurban talibin borcu Muhammed Mustafa ya indi bu kurban Tarikattan Hakikata geçenler Cenneti alaya hülle serenler Muhammed Ali'nin yüzün görenler Erenler aşkına indi bu kurban
Ol zaman Zeynel'in destinde idim 2x Muhammed Bakırın dostunda idim Hü 2x		
Caferi Sadık'ın postunda idim 2x Musa'yı Kâzım Rıza'ya indi bu kurban Hü 2x		
Şah Hatayım der bilirmi her can 2x Kurbanın üstüne yürüdü Erkan Hü 2x	Aslı Şah-ı Merdan gurühü Naci. Hakikatte bağlı bu yolun ucu. Senede bir kurban talibin borcu. Muhammed Mustafa'ya indi bu kurban.	
Tırnağı tespihtir, kanı da mercan 2x Oniki imama indi bu kurban Hü 2x	Tarikatten hakikate ereler Cennet-i alaya hülle sereler Muhammed Ali'nin yüzün göreler Erenler yoluna indi bu kurban.	
	Şah Hatayı'm eydür bilir mi her can Kurbanın üstüne yürüdü erkan Tırnağı tesbihtir, kanı da mercan Oniki imama indi bu kurban.	ŞAH HATAYI'm der bilirmi her can Kurbanın üstüne yürüdü erkan Tırnağı tesbihtir kanıda mercan Oniki İmama indi bu kurban

Şiirin başlangıcında, insanın yaratıcıyla olan ilişkisinde önemli bir düşünce vurgulanmaktadır: İnsan, hiçbir zaman yaratıcının mertebesine erişemez. Bu, ontolojik olarak mümkün değildir. İnsan aklı, yaratıcının yaptıklarını tam anlamıyla kavrama kapasitesine sahip değildir. Bu anlayış, insanın sınırlılığını ve yaratıcının mutlak kudretini vurgulayan bir teolojik yaklaşımı yansıtmaktadır.

Türkçedeki *er-* fiili, Eski Türkler tarafından Macarlara da öğretilmiş ve Macarcaya ödünçlenmiştir. Bu fil, Macarca'da *ér* "ulaşmak, erişmek, varmak" anlamında kullanılmakta olup Türkçe kökenine işaret eden bir örnek olarak değerlendirilmiştir (WOT 324). Daha da ilginç olan, Türkçedeki aklı *er-* ifadesinin Macarca karşılığında yer alan *ész* kelimesinin de Eski Türkçe kökenli olmasıdır (*ész* de < *ET us* 'intelligence, the power of discrimination' and the like). Bu kelimenin Eski Türkçedeki *us* "zeka, ayırım yapma yetisi" vb. kelimesinden türediği belirtilmektedir (Clauson, 1972: 240). Ayrıca Clauson, *us* kelimesinin yalnızca Batı Türk dillerinde bulunduğu dikkat çekmiştir.

Türkçenin eski dönemlerine ait bu kelime, Türkiye Türkçesinde kullanılan akıl kelimesinden daha eski bir dönemden gelmekte olup bugün de Kıpçak Türklerinden Karaçay-Malkar Türkleri arasında *es* "akıl, hatır, hafıza" şeklinde varlığını sürdürmektedir (Tavkul, 2020: 166). Macarca'da bu ifade, Fransızca'dan ödünçleme (calque) bir yapı olarak *felér észzel* "aklı/esi er-" biçiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu örnek, Türk-Macar kültürel ve dilsel etkileşimlerinin önemli bir yansımasıdır.

Nefesin yapısı yazılı metinden ortaya çıkmaz, muhabbete katılanlar her dizeyi tekrarlarlar.

Sahaya çıktığımızda Trakya Bektaşilerinden derlediğimiz birçok nefesle tanıştık. Türk Dünyasının ensiz bucaksız, ender yerlerinden kırk yıl boyunca derlemeler yaptık. Elde ettiğimiz evimizde bulunan arşivimizdeki kayıt², tam olarak Şah Hatayı'nın bir şiirini temel alan nefestir.

---

2 (www.zti.hu/sipos_gyujtesek) SJ_TUR_31_VID 01:03:24

(I-1A/07) Kırklar meydanına vardım Gel beru ey can dediler Hü-Hü Gel beri ey can dediler Hü-Hü İzzet ile selam verdim 2x Gir işte meydan dediler Hü-Hü 2x Kalk bizimle sema oyna 2x Silinsin pak olsun ayna Hü-Hü 2x Kırk yıl bu kazanda kayna 2x Dahi çiğ bu can dediler Hü-Hü 2x Kırklar bir yerde durdular 2x Otur deyu yer verdiler Hü-Hü 2x Meydana sofrta kurdular 2x Lokmamıza sun dediler Hü-Hü 2x Düşme dünya mihnetine 2x Talip ol Hak Hazretine Hü-Hü 2x Abu Kevser şerbetine 2x Parmağını ban dediler Hü-Hü 2x Gördüğünü gözün ile 2x Beyan etme sözün ile Hü-Hü 2x Ondan sonra bizim ile 2x Olasın mihman dediler Hü-Hü 2x Behey abdal nedir halin 2x Hakka şükret kaldır elin Hü-Hü 2x Kese gör gıybetten dilin 2x Her kulu yeksan dediler Hü-Hü 2x Şah Hatayı konmuş burda 2x Tazece uğramış derde Hü-Hü 2x Mürşitten açılır perde 2x Gör imdi ey can dediler Hü-Hü	(RE 184) (OB 12) Kırklar meydanına vardım Gel beri ey can dediler İzzet ile selâm verdim Gir işte meydan dediler Kalk bizimle semah eyle Silinsin pak olsun ayna Kırk gün bir kazanda kayna Daha çıysın can dediler Kırklarlar yerinde durdular Yerlerinden yer verdiler Meydana sofrta kurdular Meydana sofrta dediler Gördüğünü gözün ile Beyan etme sözün ile Bir gececik bizim ile Olasın mihman ile Kırkların kalbi doğrudur Müminin gönlü eridir Gelişin kanden bellidir Söyle be ey can dediler Düşme dünya kasvetine Talib ol Hak hasretine Abu kevser şerbetine Parmağını ban dediler ŞAH HATAYI'm nedir halin Hak'ka şükreyle kaldır elin Kese gör gıybetten dilin Olasın insan dediler.	(Arslanoğlu 1992: 520) Kırklar meydanına vardım Gel beru ey can dediler İzzet ile selâm verdim Gir işte meydan dediler Kırklarlar bir yerde durdular Otur deyu yer verdiler Önüne sofrta serdiler Lokmaya sun can dediler Kırkların kalbi doğrudur Mü'min gönlünün eridir Gelişin kanden beridir Söyle kimsin sen dediler Kalk bizimle semah eyle Silinsin pak olsun ayna Kırk gün bir kazanda kayna Daha çıysın can dediler Gir semaa bile oyna Kalbin olsun bir ayine Kırk yıl kazanda dur kayna Dahi çiğ bu ten dediler Gördüğünü gözün ile Beyan etme sözün ile Ondan sonra bizim ile Olasın mihman dedile Düşme dünya kesretine Talib ol Hak hazretine Ab-ı kevser şerbetine Parmağını sun dediler Şah Hatayı'm nedir halin Hakk'a şükret kaldır elin Gıybetten kesedur dilin Her kula yeksan dediler.
---	--	---

Aynı nefesin üç çeşidi birbirine çok benzer. Bazen aynı dörtlük daha sonra ortaya çıkar ama öyle ya da böyle yine de yerinde, öğreti özelliğini kaybetmeden okunur.

Trakya'da derlediğimiz bu yukarıdaki nefeste; “*Düşme dünya mihnetine*” bir cök defterinde ise “*Düşme dünya kasvetine*”, daha sonra Arslanoğlu'nun kitabında ise “*Düşme dünya kesretine*” yazılıdır.

Her üçünde de bir Arapça alıntı kelime bulunur:

mihnet Ar. “sıkıntı, üzüntü” (TS 1560)

kasvet Ar. “sıkıntı, iç sıkıntısı” (TS 1231)

kesret Ar. “çok olma durumu, çokluk” (TS 1283)

Anlaşılan göre, bu nefeslerde okuyucuya verilmek istenen verilmek istenen mesaj şöyle olabilir; “Dünyanın seni kendine çekmesine izin verme; onun dertleriyle meşgul olma. Bunun yerine, sana öğrettiklerimizle ilgilen ve bu yolda ilerlemeye devam et. Zaten seni çoğunluktan ayıran fark, bizimle yola çıkmış olmandır. Kâmil bir insan olmaya çalışmak istiyorsan, öncelikle hatalarından, bencilliğinden ve kusurlarından arınman gerekir.”

Hatayi'nin Dehname adlı eserinde, mesnevi türü içinde Hristiyanlık inancına ait temel düşüncelerin izlerine de rastlanmaktadır:

Yarab bize sen başla... (Arslanoğlu, 1992: 161).

Günahım çok amma ümidim sensin

Allah medet ya Muhammed ya Ali... (Arslanoğlu, 1992: 348).

Nasihatname'sinde ise bunu söyler:

Özini sıdk ile sen şaha dâşur

Hak'ı erden eri mü'minden iste

Budur pendim sana şikeste beste

Ere yeten Hak'a yeter yakın bil

Eğer talib isen bu remzi bilgil

Bil ol can kim hakikat pirümüzdir

Yolunda teslim öz emirümüzdir.... (Arslanoğlu, 1992: 161).

Bir dilbilimci olarak, dilbilim açısından değerlendirdiğimde Hatayi'nin kullandığı Orta Türkçe oldukça dikkat çekicidir. Türk dilinin bu tarihi döneminde Arapça ve Farsça kökenli terimlerin yanı sıra, Cengiz Han'ın meşhur Altın Orda Devleti'nin etkileri de açıkça görülmektedir. Orta Moğolcadan alıntılanan kelimeler arasında *karangu* “karanlık” ve *nöker* “yoldaş, asker” gibi sözcükler öne çıkmaktadır:

Hoş bula karangu gicelerde... (Arslanoğlu, 1992: 233),

Varıp bir kötüye sen olma nöker... (Arslanoğlu, 1992: 452).

Hatayi dönemi Türkçesinin Macar diline de etkileri gözlemlenmiştir. Bu dönemde, Türkçeden Macarcaya geçen bazı ödünç kelimeler tespit edilmiştir. Daha önce bahsedilen *es* ve *er*- örneklerinin yanı sıra *bıçak*, *kapu*, *arıt*- gibi sözcükler de bu dilsel etkileşimde yer almıştır. Bu kelimeler arasında özellikle fillerin bulunması dikkat çekicidir. Çünkü filler, genellikle yoğun ve dostane bir kültürel etkileşim sonucunda bir dilden başka bir dile ödünçlenebilir.

Hatayi'nin Divanında yer alan ifadeler ile Macar dilindeki bazı yapılar arasında da ilginç benzerlikler bulunmaktadır:

Sordular menden ki niçün bi-dil oldun... (Arslanoğlu 1992: 143). Bugünkü Türkçede *birisinden sormak* yerine *birisine sormak* vardır. Macarlar ise o eski dönemden etkilenmiştir.

Macar gramerinde birçok şekil erken Türkçe dilinin etkisine tanıklık taşır:

Kıl fazl idüben mene kerem sen... (Arslanoğlu, 1992: 161).

Elleri tutubên sırata rehber... (Arslanoğlu, 1992: 166).

Kapdı gelüben zi-ser külahım... (Arslanoğlu, 1992: 228).

Kıldım yazubên sözi verakpuş

Bi-akl yürüdüm anda bi-huş... (Arslanoğlu, 1992: 231).

Şaha ulaşubên peyvest olasın... (Arslanoğlu, 1992: 244).

Mürvet deyüben darında durdular... (Arslanoğlu, 1992: 498).

Büyük olasılıkla Türkçeden Farsçaya geçmiş olan *-BAñ* yapım eki, Türkler aracılığıyla Macar diline de aktarılmıştır. Macarca'da *-vÁñ* biçiminde kullanılan bu ek, cümle içerisinde genellikle başka bir etkinlikten daha önce gerçekleştirilmiş bir faaliyeti ifade etmektedir.

Sonuç

Hatayi'nin pek zengin bir dilini araştırıp dünya bakışından dinine kadar birçok şeye tanık oluruz. Bugünkü cemlerde kayıt ettiğimiz nefeslerde benzer düşüncelere bazen değişik beyit uygulansa da mesajı temelde aynıdır.

Görünen gözgüde hem öz cemalin
Dahi nedir sana senden hayalın...
...(Arslanoğlu, 1992: 243)

Aynayı tuttum yüzüme...

Derdime derman gerek kapuna geldim ey
habib.....(Arslanoğlu, 1992: 70).

Gönül mülkind hoş mihman olubsun...
...(Arslanoğlu, 1992: 102).

Ki sensiz olmuşem bülbül-i şeyda
N'ola feryad idem gülzare karşı...
...(Arslanoğlu, 1992: 146).

Herhangi bir halkın dinini veya inancını incelerken mutlaka o kültürün bütününe bakmak gerekir çünkü detaylar son derece önemli olabilir. Örneğin, Hatayî'nin divanında günlük yaşamda sıkça kullanılan *yol*, *kapı*, *eşik* gibi kelimelere oldukça seyrek rastlanır. Ancak bu kelimelerin mecazi anlamları açık bir şekilde kendini gösterir. Türk dünyasında, özellikle bozkırda göçebe yaşam süren topluluklar arasında, *eşik* kavramı tarih boyunca önemli bir yer tutmuştur; bu durum, İslamiyet öncesi dönemlerde de geçerlidir.

Altay dilleri ailesinden bir halk olan Moğollar dönemine ait bir örnekte, Cengiz Han'ın çadırına giren elçilerin eşığe basmaları, onların idam edilmelerine sebep olmuştur. Vatikan elçisi Plano Karpini, bu duruma ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Bu örnek, eşik kavramının hem somut hem de sembolik bir değer taşıdığını göstermektedir.

Hatayî'nin şiiirlerinde ise:

Eşığinde kulluğun sultanca izzet bilmişem ... (Arslanoğlu, 1992: 80).

Eşığinde onun men bir gedayım..... (Arslanoğlu, 1992: 117).

Kıldan köprü geçmesi gereken bir noktadır, bunu herkes beceremez. Sırat köprüsü aynen önemli bir noktadır.

„Gelin yola böyle bakman kardaşlar
Yarın anda kıl köprüler kurulur”...

Kime nasip olsa geçsin, kamil insanlara ihtiyaç her zaman var.

Bu fani dünyadan geçeceğiz, önce ya da sonra,

„Gel dostum yola gidelim”

Hatayî'nin edebi kişiliği, sonraki yüzyıllarda yaşayan birçok şair tarafından örnek alınmaya çalışılmıştır. Onun son derece zengin dili ve özgün düşünce tarzı, bu şairlerin hayranlıkla benimsediği unsurlar arasında yer almıştır. Hatayî'nin gerçek hayatı, bir yönüyle savaş ve mücadele dolu, diğer yönüyle ise sanat ve estetikle iç içe bir tablo çizer; bu yönleriyle detaylı bir şekilde tanınır. Ancak, Hatayî kadar güçlü bir edebi miras bırakabilen ve şiirleriyle onun seviyesinde övünebilecek şairlerin sayısı oldukça azdır.

- ARSLANOĞLU, İ. (1992). *Şah İsmail Hatayi (Divan, Dehname, Nasihatname ve Anadolu Hatayileri)*. İstanbul: Der Yayınları.
- CLAUSON, SIR G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- CSÁKI, É. (2002). “İslam ve Hristiyanlık Öncesi Türk ve Macar Eski İnançlarında Rağbet Edilen Rakamlar.” *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, 23-25 Ekim 2001. Ankara: TÜKSEV Yayınları. 201-209.
- CSÁKI, É. (2004). “Buda’daki Gül Baba Türbesi ve Türk Halk Kültürü.” *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, 23-27 Eylül 2002. Mersin: TÜKSEV Yayınları. 329-332.
- CSÁKI, É. (2007). “Shamanistic Features Preserved in Bektashism.” 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, 1-2. Cilt. Ankara. 421-442.
- CSÁKI, É. (2008). “Bir Macar Türkologunun Gözüyle Trakya Bektaşılığı.” 1. *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiri Özetleri*, 15-17 Ekim 2008. Kırşehir. 85-86.
- CSÁKI, Éva (2008a). Szentek és angyalok a trákiiai bektasiknál. In: “Magyarország és Azerbajdzsán: a kulturák párbeszéde” II. *Nemzetközi Tudományos Konferencia*, 2007 November 6-8. Budapest. 38-50.
- CSÁKI, É. (2009). „On the Variability of Texts as Seen in Bektashi Nefes.” *International Journal of Central Asian Studies*, 13, 123-135.
- CSÁKI, É. (2010). “Hacı Bektaş Veli’nin Kişiliği ve Felsefesi Türkçe Şiirlerde Nasıl Yansıtılmaktadır?” III. *Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, 30-31 Ekim 2009. Üsküp: Gazi Üniversitesi Yayınları. 181-186.
- CSÁKI, É. (2010a). “Nefes: Bektaşılık ve Sanatın Kesişen Yolları.” *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara. 402-406.
- CSÁKI, É. (2010b). “On Archaic Prayers of Bektashis, Alevis and Other European Peoples.” *Alevilik – Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 2. 62-67.
- CSÁKI, É. (2010c). “Hacı Bektaş Veli’nin İzinden.” *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. 101-108.
- CSÁKI, É. (2012). “Geleneklerimizde Ortak İyi Örneklerimizden Hızır ve Benzerleri.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 2012/1. 113-118.
- CSÁKI, É. (2017). “Macar Türkologlarının Balkanlardaki Alan Araştırmasında Alevi ve Bektaşiler.” *Alevilik – Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 16 Kış. 239-246.
- CSÁKI, É. (2017a). “Sufism in Alevi and Bektashi Culture in Turkey.” *Role of Religions in the Turkic Culture*. 9-11 Eylül 2015. Budapest. 117-123.
- CSÁKI, É. (2022). *Türk Tasavvuf Geleneğinde Bektaşılık: Macar ve Türk Alevi-Bektaşî Geleneğindeki Benzerliklere Dair. Türkbilimde Arayışlar: Timur Kocaoğlu Armağanı*. İstanbul: Kutlu Yayınları. 411-416.
- PARLATIR, İsa; Gözaydın, Nimet; Zülfiyar, Halil (eds) (1998). *Türkçe Sözlük 9. Baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PIRAINO, F. (2024). *Sufism in Europe. Islam, Esotericism and the New Age*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- RÓNA-TAS, A. ve Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- SIPOS, J. ve Csáki, É. (2009). *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of the Bektashis in Thrace*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TAVKUL, U. (2020). *Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.